

RAZVOJ NOVE TURISTIČKE DESTINACIJE U SJEVERNOM DIJELU CRNOGORSKIH PROKLETIJA

Šebek D

Fakultet za turizam, Bar

Sažetak

Na prostoru crnogorskih Prokletija priroda je formirala takav mozaik da cjelokupna njena teritorija čini turistički motiv koga treba ekonomski valorizovati kroz njegovu harmoničnu različitost. Sve više se traže nove i egzotične destinacije koje treba otkriti i istraživati. To ukazuje da kvalitet i privlačnost prirodnog okruženja čine temelj ekonomije u turizmu. Zaštićena područja (npr. park prirode Turjak sa Hajlom 14.600 ha) su najatraktivnija za na ovoj destinaciji. Razvoj turizma u ovom području mora da bude strateški osmišljen, ekonomski i etički opravdan, da ne ugrožava životnu sredinu, jer samo takav turizam može biti održiv i kvalitetan na duži rok. „Daje se prioritet razvoju planinskog turizma, te turizmu usmjerenom na specijalizovane ponude sa objektima i opremom za zimske sportove“ (PP CG 2008). Promovišaće se skijaški turizam sa fokusom na Cmiljevicu-Turjak, Rožaje-Hajla-Štedin. Ovo područje već ima određenu ponudu usluga i turističku klijentelu kako u, tako i izvan Crne Gore. To pruža priliku za postepen razvoj kvaliteta i kvantiteta lokalnih resursa i kapitala.

Ključne riječi: Održivi turizam, Nova destinacija, Zaštita

Development of new tourist destinations in the Northern part of the Prokletije mountains in Montenegro

Abstract

The nature of this region is formed such that the overall mosaic of its territory of a tourist theme which should be economically valorized through its harmonious diversity are increasingly looking for new exotic destinations to explore and investigate. This indicates that the quality and attractive natural environment form the foundation of the economy in tourism. Protected areas (nature parks: Turjak with Hajla 14,600 ha) are the most attractive for tourist visits to this destination. The development of tourism in this area must be strategically designed, economically and ethically justified so as not destroying the environment, because only such tourism can be sustainable and quality in the long run. "Priority is given to the development of mountain tourism and tourism -

oriented deals with the specialized facilities and equipment for winter sports" (PP CG 2008) Promote the ski tourism with a focus on Cmiljevica-Turjak, Rožaje-Haile -Štedin. This area already has a range of services and tourist clientele within and outside of Montenegro. It offers an opportunity for the gradual development of the quality and quantity of local resources and capital.

Keywords: Sustainable tourism, A new destination, The protection

TIMS Acta (2011) 5, 47-60

Uvod

Crnu Goru karakterišu značajne regionalne razlike u stepenu razvoja koje se manifestuju kroz nerazvijeni sjeverni region i razvijeniji centralni i južni region. U stvaranju kompleksne turističke ponude Crne Gore, kao povezane cjeline primorja i zaleđa, pronalazi se najbolja mogućnost da se produži sezona i da se sjevernom regionu daju novi razvojni impulsi. Novi pristup regionalnoj problematici podrazumijeva posmatranje homogenosti određenog ekonomskog prostora, na bazi ekonomsko - socijalnog, prostorno - demografskih i ekoloških pokazatelja, bez striktnog poštovanja opštinskih granica. Kao zajedničku viziju, svi učesnici u tom procesu treba da imaju u vidu osnovnu ponudu koja se zasniva na sloganu „Divlja ljepota”. Strategija regionalnog razvoja Crne Gore je i odraz nastojanja da se usaglasi nacionalna politika regionalnog razvoja sa regionalnom politikom Evropske unije. Paradoks je da najviše resursa ima zapravo u najnerazvijenijem regionu. Regionalno zaostajanje sjevera u odnosu na ostale regione leži u lošoj saobraćajnoj i drugoj infrastrukturi koja je jedan od ograničavajućih faktora u razvoju ovog regiona. I pored činjenice da kroz ovo područje prolaze glavne saobraćajnice, prestanak sa radom prerađivačke industrije, koja je krajem devedesetih godina zapošljavala 50% svih zaposlenih lica, neplanskim obnavljanjem prilikom potrošnje šumskih resursa i prestanak sa radom

drvoprerađivačkih kapaciteta, slabim korišćenjem poljoprivrednih resursa kojima obiluje ovaj region. Sjeverni region obuhvata 52,88% teritorije Crne Gore, u kojem živi 31% ukupnog broja stanovnika. U sjevernom regionu ima 33,5 % kadrova sa VSS, 15,2% studenata i 26,9 % penzionera (statistika je urađena u odnosu na ukupan broj stanovnika u Republici). Takođe, ovde se očitava negativni prirodni priraštaj u sedam opština, prosjek starosti je preko 35 godina. Stopa nezaposlenosti iznosi 33,3 %, a učešće u BDP Crne Gore je svega 17,8 % (Tabela br.1).

Tabela br.1 Demografsko-ekonomska analiza sjevernog regiona Crne Gore

Opština	Površina km ²	Gustina st / km ² 2003	Prosje k starosti 2003	Prirodni priraštaj 2005	*VSS i Studenti 2005	**VSS	Penzio neri 2005	BDP/gl.st 2004
Andrijevića	283	20,4	38,2	- 27	* 120	**54	694	509,1
Berane	717	48,9	35,1	111	530	356	5080	663,3
Bijelo Polje	924	54,4	35,1	130	1160	551	5915	676,7
Žabljak	445	9,4	37,2	- 23	29	70	613	1149,6
Kolašin	897	11,1	38,2	- 50	206	140	1326	918,8
Mojkovac	367	27,4	35,7	- 13	92	166	1420	657,6
Plav	486	28,4	34,1	58	284	56	1359	616,6
Plužine	854	5,0	40,4	- 25	32	56	516	2831,3
Pljevlja	1 346	26,6	39,2	- 70	410	302	5611	1840,1
Rožaje	432	52,5	29,9	275	576	108	1876	450,8
Šavnik	553	5,3	40,7	- 19	42	48	307	1003,4
Sjeverni region	7304	26,50	-	347	3481	1907	24717	929,2
Crna Gora	13 812	44,9	-	1513	10393	12524	91808	1634,2

(Statistički godišnjak Crne Gore, 2006.)

Na drugoj strani, sjeverni region raspolaže sa: 67% obradivih površina i 70% stočnog fonda, a u šumarstvu sa 71% drvne mase (Tabela br.2).

Tabela br. 2: Analiza prirodnih potencijala sjevernog regiona Crne Gore

Opštine	Poljop. zem- lja 2005	Obradiva površine		Livade i pašnjaci	Stoka, živina, košnice (stanje 15. januar 2006.)					
		Oranice i bašte	Voćnjaci		Goveda	Svinje	Ovce	Konji	Živina	Košnice
Andrijevića	13339	762	629	11948	3709	446	5055	483	11952	725
Berane	29321	3935	1081	24305	10864	287	17688	967	33320	992
B. Polje	40380	7424	1230	31726	13647	738	27910	1000	23769	2168
Žabljak	22021	183	-	21838	1927	-	5091	130	1833	72
Kolasin	27844	965	380	26499	2612	125	6085	348	5973	985
Mojkovac	13686	616	136	12934	3068	94	11812	526	6277	2699
Plav	24735	2034	624	22077	5216	79	19258	551	7014	1190
Plužine	19730	723	29	18978	2578	-	12728	217	4541	484
Pljevlja	69144	9419	343	59382	13410	26	27124	104	24758	1093
Rožaje	20237	673	17	19547	8135	46	19111	20	13512	8430
Šavnik	32165	329	51	31785	3745	-	10767	193	4478	952
Sev. region	312602	27063	4520	281019	68911	1841	162629	4539	137427	19791
Crna Gora	517097	46179	11151	453086	100483	10449	223491	6245	356146	36735

(Statistički godišnjak Crne Gore, 2006.)

Turizam vidno zaostaje u ovom regionu, iako postoje izvanredni prirodni uslovi za razvoj konvencionalnih oblika ljetnjeg i zimskog planinskog turizma, kao i za brojne vidove alternativnog turizma. U planinskim područjima zimski turizam se može razvijati u skladu sa kapacitetima nosivosti određenih područja, i u skladu sa principima i ciljevima održivog razvoja. U zaštićenim, ili oblastima predviđenim da budu

zaštićene, investiranje u nove, dodatne ili u proširenje postojećih turističkih objekata može se sprovesti jedino na osnovu prostorno - planske i urbanističke dokumentacije i programa upravljanja koji su iz njih proistekli. Učešće sjevernog regiona u ukupnom broju ležajeva Crne Gore iznosi 2,36%, a učešće u ukupnoj turističkoj ponudi svega 4,75% (Tabela br.3).

Tabela br. 3. Turizam u Sjevernom regionu Crne Gore

Opštine	G O S T I		N O Ć E N J A		Broj radnika	broj ležaja
	2005	2008	2005	2008		
Andrijevića	5	943	10	1311	65	99
Berane	2503	2053	4162	2501	291	294
B. Polje	3548	2284	8268	4318		153
Žabljak	14270	17182	40282	51555	95	876
Kolašin	1772	17137	4619	345427	246	532
Mojkovac	1763	4392	10566	7227	139	105
Plav	73	377	615	413	112	274
Plužine	617		1096		125	40
Pljevlja	2362	4429	13950	13032	283	179
Rožaje	2151	2469	5145	6016	180	233
Šavnik	302		1820		18	57
Sev. region	29366		90533		2030	2842

Pozicioniranje istraženog područja u odnosu na trendove turističkog tržišta

Destinacija je geografski prostor u kojoj se sprovodi turistička aktivnost i gdje se stvara posebna vrsta proizvoda (**turistički destinacijski proizvod**). Aktivnosti i turistički proizvodi zastupaju cjelokupnu turističku ponudu destinacije i utiču na kvalitet i raznovrsnost ponude. Turistički proizvod se može definisati kao pojedinačni (parcijalni) element proizvoda na strani turističke ponude, ili kao funkcionalni spoj više takvih elemenata (integrisani). Konačno uobličavanje tih elemenata postiže se izborom i miješanjem koje za

dato geografsko područje vrše sami turisti. Pod turističkim proizvodom ne podrazumijevaju se samo stvari, usluge i prava, već i dugoročno osiguran prostor za odmor i rekreaciju. Prostor se sve više shvata kao resurs, odnosno teritorijalni kapital (koji osim ekonomske ima i socijalnu i kulturnu vrijednost). Prostor u užem i širem smislu osnovna je pretpostavka za dolazak i boravak gostiju, a istovremeno je faktor razvoja destinacije. Integralno planiranje razvoja prostora osnovni je uslov uspješnog dugoročnog funkcioniranja turističke destinacije. Prostorni planovi su jedan od temeljnih dokumenata razvoja turizma jer usmjeravaju i određuju planiranje svih privrednih grana i djelatnosti koje aktivno učestvuju u formiranju turističke

ponude. Na temelju specifičnih prirodnih i kulturnih karakteristika pojedinih područja i lokaliteta treba odrediti vrstu turizma koja će optimalno iskoristiti raspoložive resurse. Kod diferencijacije proizvoda pojedinačno se odlučuje o svakom proizvodu, posebno o onima koji imaju ključnu ulogu za destinaciju. Sagledava se važnost svakog proizvoda i izdvajaju se oni koji na najbolji način odražavaju smjernice koje destinacija treba da postavi u svojoj tržišnoj orijentaciji. Tako sagledan međusobni odnos pojedinih proizvoda daje signal koje proizvode treba staviti kao prioritete, koje samo podržati, a koje smanjiti ili čak eliminirati iz proizvodnog programa. U strukturiranju turističke ponude i tržišnom usmjeravanju razvoja treba jačati ekološka obeležja turističkog proizvoda. „Rast koji je uslovljen praćenjem razvoja svijesti o potrebi čuvanja i unapređenja okoline doprinosi održivom razvoju“ (Vujić, 2005.). Osnovna kvalitativna obeležja inoviranog i sa tržišnim tokovima usklađenog turističkog proizvoda treba da budu: ekološka utemeljenost, strukturna raznolikost, fleksibilnost, dinamičnost, komplementarnost i integralnost. Novi kvalitet turističkog proizvoda treba da obezbijedi razvojnu održivost, tržišnu konkurentnost i funkcionalnost u pogledu zadovoljavanja različitih segmenata tražnje. Pri tome se mora imati u vidu da su na tržištu tražnje prisutne dinamične promjene u potrebama, željama i zahtjevima turističkih potrošača, uz tendenciju njihovog daljeg produbljivanja i transformacije prema podizanju kvaliteta. Proizvođaču turističkih usluga sa najnižim troškovima pruža se mogućnost osvajanja većeg udjela na tržištu i solidna profitna stopa. Sa druge strane, za malog proizvođača turističkih usluga najbolja je prilika da se specijalizira za određene turističke proizvode, kao i za određena tržišta. Ta strategija segmentacije naziva se „odabir niša“ (Moutinho, 2005). Raščlanjivanje, vrednovanje svih činilaca, mogućih konflikata i optimalnih rješenja, uvažavajući tri skupa međusobno povezanih ciljeva (zaštite eko-sfere, stabilnog

privrednog razvoja i jednakosti u raspodjeli životnih šansi) stvara pretpostavku za integrisani plan razvoja. Taj proces će podrazumijevati ravnotežu između potrošnje resursa i prirodnih dobara koji treba da zadovolje potrebe budućih naraštaja (Črnjar, Sredinšek, 2005). Nova turistička destinacija, svoju ponudu temelji na resursnoj osnovi kao faktor u budućem razvoju turizma.

Oblikovanje dugoročnih ciljeva i okvirnih smjernica

Planinske zone sjevernih crnogorskih Prokletija smještene su na krajnjem sjeveroistoku Crne Gore i njima pripada cjelokupni prostor opštine Rožaje (geografski se prostire između 42°i 45' i 42° i 59'sjeverne geografske širine i 17° i 41' i 18° 0 istočne geografske dužine). i sjeveroistočni dio opštine Berane. Geografski, ovaj se prostor nalazi istočno od prevoja Murgaš, preko Cmiljevice i Turjaka. Planiniskim prostorima Hajle, Rusulije i Žljeba do Mokre gore. Od Mokre gore do rijeke Ibar na granici sa Srbijom. Sjevernom granicom opštine Rožaje sa Tutinom do Savinog bora. Sa zapada, od Savinog bora do Tifranske klisure. Od Tifranske klisure uzvodno Limom do uliva Kaludarske rijeke u Lim. Od uliva Kaludarske rijeke uzvodno uz Kaludarsku rijeku do prevoja Murgaš. Površina opštine Rožaje iznosi 417 km², plus sjeveroistočni dio opštine Berane 138 km². Prostor nove destinacije ima površinu od 555 km². Na njoj živi 30 811 stanovnika (Monstat, 2003).

Sjeverni dio crnogorskih Prokletija dobio je na saobraćajnom i turističkom značaju otvaranjem **kontinentalnog kraka Jadranske magistrale** 1971. godine. Daljem poboljšanju saobraćajnih uslova doprinijela je modernizacija i rekonstrukcija saobraćajnica: Berane-Rožaje-Kula-Peć. Pruga međunarodnog značaja Beograd-Crnogorsko primorje, koja sa ovim područjem ostvaruje kontakt sa sjeverne strane na udaljenosti od 62 km (Bijelo Polje-Rožaje).

Internu povezanost i saobraćajnu integrisanost prostora obezbjeđuje više lokalnih puteva različitog ranga i kvaliteta. Poseban doprinos boljem saobraćajno – turističkom povezivanju mogao bi se ostvariti izgradnjom autoputa Bar–Boljare–Beograd (Podgorica–Rožaje, smanjenje za 70 km). Planirani autoput skoro neposredno prolazi kroz ovo područje i predstavlja ključnu kariku planiranog razvoja područja Prokletija. Proširenjem, modernizacijom i uključivanjem aerodroma Berane u civilni avio saobraćaj, ovom području dalo bi obilježje turističke avio destinacije.

Klima čini jedan od odlučujućih preduslova za uspješni razvoj turizma. Klima ovog visokoplaninskog područja određena je dejstvom niza geografskih faktora, kao što su: položaj u zoni sukobljavanja kontinentalnih i mediteranskih vazdušnih masa, dužina pružanja prostora u meridijanskom pravcu, izražena vertikalna disekcija i horizontalna razuđenost reljefa, različite ekspozicije terena, raznovrsna vegetacija i drugo. Pored toga, na stanje klime bitno utiču i određeni klimatski faktori koji djeluju iz bližeg i šireg okruženja, naročito iz sredozemne, centralnoevropske i istočnoevropske zone. Zbog toga se Prokletije odlikuju visokim stepenom složenosti i raznolikosti klimatskih elemenata, što omogućava širok spektar razvojnih uticaja, kao i određenih ograničavajućih dejstava. Imajući u vidu geografski položaj, reljef i nadmorsku visinu i na osnovu analize višegodišnjih srednjih vrijednosti važnijih klimatskih elemenata, zaključeno je da su na ovom

prostoru zastupljena četiri osnovna tipa klime: umjereno-kontinentalna u beransko- rožajskoj kotlini, nižim dolinskim djelovima; subplaninska u srednjim visinskim zonama do 1.300 m; planinska u višim planinskim zonama. Prokletije se odlikuju obilnijim padavinama i većom količinom toplote. Takve osobnosti klime proizvod su veličine Prokletijskog planinskog masiva, njegovog geografskog položaja u odnosu na ključne faktore formiranja klimatskih prilika i opšte pravce cirkulacije vazdušnih masa, kao i orografskih, hipsometrijskih i morfoloških karakteristika reljefa i odlika biljnog pokrivača. Posmatrano sa stanovišta razvoja turizma, posebnu klimatsku pogodnost predstavlja znatna zastupljenost tišina (dani bez vjetra), koji su prisutni tokom obje turističke sezone. Povoljnost vazdušnih strujanja za razvoj turizma ogleda se i u rijetkim pojavama olujnih vjetrova, naročito na terenima pogodnim za uređenje kvalitetnih skijaških staza. U pojedinim zonama geomorfoloških kontakata u toku zime, kad je vrijeme vedro i visok vazdušni pritisak, javlja se inverzija temperature kao posledica nejednakog zagrijavanja. U dolinama i klisurama izrazitija je temperaturna inverzija, tako da visoke padine Prokletija imaju znatno višu temperaturu od dolina i klisura, koje su znatno niže. Ova pojava omogućava da na padinama koje su pogodne za smučarske staze, vlada lijepo vrijeme, relativno toplo bez magle.

Snežni pokrivač u cm/

Stanica	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	God
Berane	25,5	21,0	14,7	5,5	0,8	0,1	0,0	0,0	0,0	0,5	5,9	18,6	37,4
Rožaje	43 ,0	36,7	30,7	14,3	0,5	0,1	0,0	0,1	0,3	1,4	18,9	29,5	36,2

(Mitrovič, 2010.)

Hidrografsku mrežu ovog područja čine veći i manji vodotoci, vrela i izvori pitke i mineralne vode, podzemne izdani i planinske lokve. Oni imaju višestruku razvojnu i ekološku funkciju – vodosnabdijevanje, razvoj raznih vidova turizma i sportova na vodi, navodnjavanje i razvoj poljoprivrede, proizvodnja energije, razvoj ribarstva, održavanje vodenih ekosistema i drugo. Okosnicu hidrografske mreže u ovom području čini Ibar sa svojim pritokama (Županica, Ibarac, Grahovska, Bukovačka, Baltička i Bačka rijeka). Ibar izvire iz jakog kraškog vrela na sjevernim obroncima Hajle, 1760 m.n/m). Dosta zastupljene i razvojno višeznačajne hidrološke elemente čine i brojna vrela i izvori kvalitetne planinske vode (240). Vrelo Ibra predstavlja specifičnu turističku atrakciju (Radović, Marić, 2002).

Rožajsko područje se svrstava u **visokoplaninske oblasti**. Sam grad nalazi se na 1006 m.n/m. Okružuju ga planinski vijenci Cmiljevice 1953 m.n/m, Hajle 2403 m.n/m, Štedina 2272 m.n/m i Žljeba 2322 m.n/m. Bogatstvo geomorfoloških, geoloških, pedoloških, speleoloških i drugih karaktera, kao i nesvakidašnji pejzaži i u velikoj mjeri očuvana i izvorna priroda. Elementi prirodnih faktora (geomorfološko-pedološki, klimatski, hidrografski, stanje flore i faune) opredjeljuju kvalitet životne sredine, a dokazano je u velikom broju primjera da imaju presudan uticaj na čovjeka. Na nižim padinama ovih planina razmještene su ruralne naseobine. Područje je izuzetno bogato vodom i biodiverzitetom. Prokletije su floristički najbogatija planina Balkana. Bogatstvo vaskularne flore očitava se u blizu 2000 vrsta, te se ovaj planinski masiv može smatrati jednim od floristički (i vegetacijski) najbogatijih na čitavom Balkanskom poluostrvu. Šumski fond predstavlja jedno od najznačajnijih prirodnih bogastava ovog područja. Šumsko zemljište zahvata 19.515 ha, odnosno 62%, ukupne teritorije Rožaja (Uprava za nekretnine CG, područna jedinica Rožaje). Među znamenitostima, koje su atraktivne na teritoriji opštine Rožaje, izdvajamo posebno potencijale Hajle.

Antropogene turističke vrijednosti i privlačnosti (bogato raznovrsno spomeničko nasleđe, spomenici islamske i pravoslavne arhitekture, etnografsko folklorno blago, muzički folklor i tradicionalni običaji). Rožaje kao naselje prvi put se pominje 1585 godine. Razvili su ga Turci sa funkcijom vojnog uporišta i trgovačkog centra. Prvobitni naziv mu je bio Trgovište. Na prisustvo više kultura u različitim periodima praistorije i istorije u rožajskom kraju ukazuju mnogi toponimi, narodna predanja, a posebno mnogi kulturno-istorijski spomenici. U blizini grada, na brdu Brezovici, nalaze se dobro očuvani ali ne i dovoljno istraženi i izučeni ostaci Ilirskog naselja. Brojni su i spomenici materijalne kulture iz srednjeg vijeka i turskog doba. Najznačajniji među njima su: Crkva Ružica u Suhom Dolu, Crkva Gospođin vrh (zadužbina Jelene Anžujске, žene Uroša I Nemanjića), Kurtagića džamija koju je 1697. godine podigao sultan Murat II, Kučanska džamija sagrađena 1830. godine, Ganića Kula sagrađena u prvim godinama XIX vijeka. Od kulturnih manifestacija najpoznatiji je festival dječje pjesme „Zlatna pahulja”, koja ima međunarodni karakter.

Prostornim planom Crne Gore do 2020. Rožajska zona je razvojno prikazana sa ciljem segmentacije tržišnog pozicioniranja (ekoturizam, prirodni turizam, ruralni turizam i brojni drugi specifični segmenti). Koncept održivog razvoja i njegov sadržaj predstavlja brižan odnos prema prirodi, očuvanje socijalnih i kulturnih vrijednosti. Pristupa se razvoju onih vidova turizma čije su odrednice, sadržajne ponude, kvalitet umjesto kvantiteta, razvoj umjesto rasta, to jest turizam koji ne uništava, već u mjeri koliko je to moguće oplemenjuje svoju prirodnu osnovu (Inman 2004.). Ovaj prostor, sa aspekta razvoja turizma, ima niz zajedničkih karakteristika (turistički kapaciteti, turistički programi itd). Povezani sa boravkom u čistoj netakutoj prirodi, uz bavljenje nekim vidom rekreacije ili ekstremnim sportovima. Traže se nove egzotične destinacije koje treba otkriti i istraživati. Sve to ukazuje da kvalitet i

privlačnost prirodnog okruženja čine temelj ekonomije u turizmu. U skladu sa tim zaštićena područja su po pravilu najprimamljivija i najatraktivnija za turističke posjete. Zakonom o nacionalnim parkovima, 2009. godine nacionalni park Prokletije proglašen je za zaštićeno prirodno dobro i utvrđene su njegove granice. Razvoj turizma u ovim područjima treba da bude strateški osmišljen, ekonomski i etički opravdan tako da ne ugrožava životnu sredinu, jer samo takav turizam može biti održiv i kvalitetan na duži rok (Bennett, Roe i Ashley, 2004.). Savremenu koncepciju turističkog razvoja nekog regiona treba temeljiti na njenim subregijama u okviru kojih će preovladavati destinacijski proizvod kao rezultat optimalne kombinacije različitih elemenata ponude, bez obzira na administrativne granice. Turistička regionalizacija mora voditi računa o prirodnim i društveno-ekonomskim obilježjima. Pod prirodnim obilježjima u prvom se redu misli na vođenje računa o raširenosti turističkih aktivnosti koje se temelje na prirodnim resursima kao što su, planinski, zimski, ekoturizam i dr. Društveni faktori su infrastruktura i privredna izgrađenost. Infrastrukturna izgrađenost predstavlja skup pet najosnovnijih činilaca: saobraćajna, energetska, hidrotehnička, komunalna i telekomunikaciona izgrađenost. Programsko usmjerenje Prokletija ide ka razvoju programa na bazi očuvane i neotkrivene prirode, adrenalinskim i ekstremnim sportovima. Turizam u planinskim područjima treba da bude dio integralnog ruralnog i regionalnog razvoja, te da se bazira na ciljevima i mogućnostima lokalnog stanovništva. Uz organski rast turizma i poljoprivrede, stvoriće se mogućnosti za investicije u zimske skijaške i druge programe. Planine Hajla i Štedin, koje, imajući u vidu prostorne resurse i predispozicije za razvoj zimskog turizma, nude skoro neograničene mogućnosti. Uz minimalne zahvate u prostoru na padinama Hajle moguće je izgraditi reprezentativna skijališta, uključujući staze za najteže alpske discipline sa dužinom od oko 4

km i visinskom razlikom od preko 1100 m i to na stabilnim, pretežno travnatim terenima. Moguće je fazno uspostavljanje budućeg centra. Faza 1: Uspostavljanje puta Rožaje–Bandžov (1.400 m.n/m), koji bi omogućio dalji razvoj turističkog centra. Trenutno se u katunu Bandžov nalazi planinarski dom kapaciteta 30 ležaja i više privatnih koliba i brvnara za iznajmljivanje turistima.

Faza 2: Uspostavljanje početnog stanja planinarskog turističkog centra Hajla. Faza 3: Pomoću žičare uspostavljanje veze između Ibarca i Hajle. Ukupni kapaciteti sistema su približno 10-15.000 skijaša dnevno (2004.) (Janez, Knežević i sar., 2005). Najviši vrh Hajle (2403m.n/m) nalazi se na golom stjenovitom grebenu. Sjeverna stijena pomenutog grebena, koja se proteže u dužini od 2 km, u najvišem dijelu od 400-500 m visine, predstavlja najveći apinistički potencijal na Hajli. Značajniji tereni za smučanje ovdje leže na nadmorskoj visini od 1400-2400 m i zauzimaju sjevernu, sjeverizapadnu i sjeveroistočnu ekspoziciju. Na ovim terenima je moguće uraditi skijaške staze za sve smučarske discipline i kategorije smučara. Studija lokacije Hajle i Štedim, površine cca 185 ha, po namjeni je turistička zona sa smještajnim kapacitetima. Zona Cmiljevica-Turjak ima vrlo povoljan geografski i turistički položaj jer je direktno presijeca Jadranska magistrala i smještena je između Berana i Rožaja, koji njenom razvoju pružaju logističku podršku od oko 300 ležajeva i dva skijališta. U ovoj zoni dominiraju morfološke strukture (brojna planinska uzvišenja) između 1.400-1.800 mn/m. Svakako treba proučiti i predložiti nove lokacije za turističku ponudu na planinama Turjak i Cmiljevica, da se prema zahtjevima turističkog tržišta predlože preferirani vidovi selektivnog turizma, uključujući valorizaciju brojnih privlačnih seoskih i napuštenih naselja i dr. Razvoj skijaških centara Turjak i Lokve je moguć u smjeru zajedničkog povezivanja, i to obnovom postojećih žičara, kao i dodatnom izgradnjom sistema koji bi povezao žičare. Na taj način bi se

raspolagalo kapacitetom do 10.000 skijaša. Skijališta Cmiljevice, i u nastavku Bisernice, mogla bi se tehnološki povezati sa skijalištima Hajle, ukoliko to tržište bude zahtjevalo. Staze za nordijsko i turno skijanje odvijale bi se, u prvom redu, po postojećim šumskim putevima, koji vode do skoro samih vrhova Džakovice, Cmiljevice, Bisernice i Hajle. Jedan dio zone Cmiljevica: Skrivena, Džakovica i Lokve, pripadaju teritoriji opštine Berane, sa koje strane postoje podignuti smučarski i smještajni sadržaji. Međutim, Berane će sigurno svoj planinsko-turistički razvoj usmjeriti ka evidentnim resursima Bjelasice, tj. zonama Jelovica i Kurikuća. Zimski turistički centar Berane, koji direktno ne pripada području Prokletija, nalazi se na samoj granici (djelimično pripada području Bjelasice) i treba ga prevashodno zbog sinergijskih uticaja pomijeniti u analizi ovog područja. Osnovni potencijal za ljetnji turizam su: Cmiljevica, Bisernica, Hajla, rijeka Ibar, u komplementarnoj verziji sa seoskim naseobinama ovog prostora. Iako je samo gradsko naselje Rožaje po svom položaju turistički grad (zimski i ljetnji) planinsko-turistička valorizacija je počela u rožajskim selima (Turjak sa okruženjem). Sve seoske naseobine uz Ibarsku magistralu, od Rožaja do pozicije Đunarovića luke, sasvim izvjesno, počće se uključivati u zimsko-turističku ponudu. Sela Bogaje i Koljeno, na padinama Cmiljevice i Bisernice, imaće izuzetnu prednost za agroturistički razvoj, dok će tražiti svoje mjestu u razvoju turizma i sela: Donji Bukelj, Gornji Bugelj, Kaluđerski Laz i Bandžov. Nosilac turističkog razvoja u Rožajama je preduzeće HTP „Turjak“, kome pripadaju dva hotela: hotel „Turjak“ i hotel „Rožaje“. Ocjenjuje se da kapaciteti u privatnom vlasništvu raspolazu sa približno 100 ležaja.

Demografska kretanja i ekonomski razvoj su u čvrstoj korelacionoj zavisnosti. Praktično, demografska kretanja su pod snažnim uticajem ekonomskog razvoja i faktora koji diktiraju stabilnost razvoja i rasta. Stanovništvo svojim obimom, socijalno- ekonomskom strukturom i nivoom obrazovanja najneposrednije utiče na intezitet i razmjere proširene reprodukcije i ukupnog društvenog razvoja. Kada je riječ o faktorima koji su kreirali povoljnu starosnu strukturu u opštini Rožaje na prvom mjestu je religijski, a to zaključujemo iz sledećih podataka: u opštini Rožaje 2003. godine, živjelo je 88,67 % islamskog stanovništva. Oko 60% stanovništva živi u seoskim naseljima. Zbog visokog učešća mladih, stanovništvo ove opštine za sada ima stabilnu demografsku sadašnjost i budućnost. Opština Rožaje je na prvom mjestu po najmanjem učešću starog stanovništva u ukupnom i 1961. i 2003. godine, zbog toga što ima visok natalitet i prirodni priraštaj. Rožaje je populaciono raslo brzo i njegov broj stanovnika od 11047 (1948) povećao se na 22598 (2003) ili 204,6%. Najbrži populacioni rast imalo je gradsko naselje Rožaja, sa indeksom rasta za ukupan period od 623%, slijedi prigradsko naselje Ibarac 606,2%. Ostala naselja imaju sledeće indekse: Bandžov 224,6%, Bać 208,4%, Koljeno 217,2%, Kalače 190%, Sinanovići 173,3%, Seošnica 171,5%, Grahovo 166%, Donja Lovnica 161,8%, Crnokrpe 143,9%, Jablanica 121,9% Grižice 103,6%, Radetina 100,2%. Depopulaciju u posmatranom periodu imaju sledeća naselja: Biševo 36,2%, broj stanovnika 613 (1948), 222 (2003), Bašča 45,3%, Gornja Lovnica 66,7%, Vuča 75,6%, Dacići 80,1%, Paučina 85,2%, Plumci 91,1%. (Tabela br. 4).

Tabela br. 4. Kretanje broja stanovnika Rožajske opštine: 1948-2003. godina

	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2003	2003/1948
Balotići	772	862	909	735	868	971	785	101,7
Bandžov	73	78	116	129	130	35	164	224,6
Bać	321	382	439	547	652	845	669	208,4
Bašča	362	393	413	350	222	163	164	45,3
Besnik	244	301	312	271	338	404	388	159,0
B. Crkva	313	337	318	291	289	238	195	62,3
Biševo	613	333	367	317	403	423	222	36,2
Bogaji	159	176	167	164	161	179	245	154,1
Bukovica	762	846	898	753	778	698	576	75,6
Vuča	582	653	569	469	595	479	388	66,7
G. Lovnica	329	408	468	347	343	319	387	117,6
Grahovo	166	196	217	174	196	243	276	166,3
Grižice	419	474	500	439	431	423	434	103,6
Dacići	370	357	425	319	326	330	299	80,1
D. Lovnica	471	553	669	690	762	840	762	161,8
Ibarac	431	667	799	882	1857	2445	2877	606,2
Jablanica	474	522	520	564	572	478	578	121,9
Kalače	512	618	737	685	902	982	975	190,4
Koljeno	290	351	432	404	489	570	630	217,2
Paučina	378	487	522	354	347	352	322	85,2
Plumci	192	216	242	186	195	180	175	91,1
Radetina	378	413	438	360	472	484	379	100,2
Seošnica	491	570	650	667	848	955	842	171,5
Sinanovići	180	351	473	347	388	349	312	173,3
Rožaje-grad	1464	1813	2765	5327	7336	9033	9121	623,0
Crnokrpe	301	328	392	351	414	487	433	143,9
Ukupno:	11047	12685	14757	16122	20314	22905	22598	204,6

(Statistički godišnjak Crne Gore, 2004.)

Beranska kotlina (desna obala Lima) u zoni sjevernih crnogorskih Prokletija statistički ima 13 sela. U njima je 1948. godine živjelo 6.630 stanovnika, a 2003. godine 8118 stanovnika, što znači da su imali povećanje stanovnika u apsolutnom iznosu od 1.488 lica, a u relativnom pogledu 22,4%. Između sela ispoljile su se određene razlike. Povećanja su imala sela: Budimlja (468%), D. Luge (630%), Petnjik (19,3%). Ovo povećanje je posledica migracija selo-grad, jer su ovo prigradska naselja i nalaze se u blizini fabrika na Rudešu. Smanjenje, odnosno depopulaciju, imala su i

ostala sela ove kotline. Na osnovu prikazanih kretanja, izraženih tendencija i procesa, kod populacionih kretanja u zoni sjevernih crnogorskih Prokletija (Beranska kotlina) tokom druge polovine XX i početkom XXI vijeka, proizilazi da se prošlo kroz period bez posebnih ekscenčnih udara, prisila i međusobnih satiranja, te da ona imaju obeležje relativno intenzivnih ekonomskih, socijalnih i urbanih promena do kojih je u njemu došlo. Sa promjenama ukupnog broja stanovnika mijenjale su se i gustine naseljenosti koje su takođe imale tendenciju rasta (Tabela br. 5).

Tabela br. 5. Kretanje broja stanovnika sela Beranske kotline u zoni Prokletija

Red. broj	Sela	Godine popisa							2003/1948
		1948	1953	1961	1971	1981	1991	2003	
1	Budimlja	362	875	894	956	989	954	1694	467,9
2	Dapsiće	734	810	736	768	734	728	728	99,2
3	D.Ržanica	833	846	859	936	865	841	810	97,2
4	D.Luge	295	344	638	1335	1978	2012	1861	630,8
5	Zagorje	386	400	395	372	377	295	317	82,1
6	Kaludra	576	597	611	552	445	348	267	46,3
7	Petnjik	561	610	607	634	692	737	669	119,3
8	Babino	594	480	465	504	441	391	436	73,4
9	Goražde	804	802	723	737	685	599	560	69,6
10	Dragosava	284	324	295	197	250	240	171	60,2
11	Zagrađe	536	524	454	467	428	318	280	52,2
12	Mašte	356	354	305	271	243	216	206	57,9
13	Tmušiće	193	207	187	174	105	78	36	18,6
14	Skakavac	116	137	81	71	94	95	83	71,5
UKUPNO :		6630	7310	7250	7974	8326	7852	8118	122,4

(Bakić, 2005.)

Zaključak

Prokletije mogu biti koncipirane kao izvanredna ekodestinacija od međunarodnog značaja u okviru promotivnog koncepta „Divlja ljepota” Crne Gore. Održivi razvoj turizma u zonama sjevernog dijela crnogorskih Prokletija, može i treba da izraste u najmoćniji faktor materijalnog, socijalnog i kulturnog razvoja na dugoročnim osnovama. To je moguće ostvariti i ujedno očuvati trajno ekološku ravnotežu, bonitet turističkih resursa i zaštitu životne sredine. Turizam treba da nedovoljno razvijenom planinskom području Crne Gore obezbijedi preduslove za ekonomski prosperitet. Za to su joj potrebni inovativni, nezavisni turistički proizvodi, koji pored savršene ukupne usluge moraju nuditi i nesvakidašnju dodatnu korist. Prepoznatljiva turistička destinacija na sjeveru crnogorskih Prokletija je planina Hajla, u očuvanoj prirodnoj ljepoti i tajanstvenoj divljini, što predstavlja konkurentsku prednost u budućem razvoju turizma u

kojem će se prioritetno razvijati projekti otkrivanja prirode, adrenalinskih sportova zimi i ljeti, planinskih velnes programa na bazi fizičke i psihičke relaksacije i duhovne ravnoteže i eko-ruralni programi sa etnografskim priredbama i dr. Uzimajući u obzir multiplikatore razvoja, izgradnja takvog centra uticaće na buđenje svih ostalih „pratećih“ aktivnosti čiji je krajnji rezultat novo zapošljavanje, poboljšanje životnog standarda, smanjenje migracionog kretanja i dr. Neophodno je koncipirati turistički proizvod na takav način da zadovolji individualnu tražnju i ukuse, i da je ponuda dovoljno fleksibilna da se može prilagoditi većem broju tržišnih segmenata. Turizam u planinskim područjima treba da bude dio integralnog ruralnog i regionalnog razvoja i da se bazira na ambicijama, ciljevima i mogućnostima lokalnog stanovništva. Istraživački napor treba da prouče nove lokacije za turističku ponudu, i da se prema zahtjevima turističkog tržišta predlože preferirani vidovi selektivnog turizma, uključujući turističku valorizaciju brojnih privlačnih

seoskih i katunskih naselja i dr. Elementi prirodnih faktora (geomorfološko-pedološki, klimatski, hidrografski, stanje flore i faune) opredjeljuju kvalitet životne sredine, a veliki broj primjera pokazuje da imaju presudan uticaj na čovjeka. Potreban je novi koncept upravljanja zaštićenim područjima. U okviru tog koncepta ekoturizam mora predstavljati važan dio strategije upravljanja ovim područjima, jer će najatraktivnije turističke destinacije u budućnosti biti one koje imaju očuvanu prirodnu sredinu i autentičnu autohtonu kulturu. Zbog specifične klime, jedan od potencijalnih vidova budućeg razvoja turizma na ovom području jeste zdravstveni turizam. Osim navedenog, na području sjevernog dijela Prokletije moguće je formirati i sadržaje drugih vidova turizma, kao što su: kontrolisani ribolovni turizam, ekoturizam, seoski turizam, speleološki, alpinistički, kulturni, sportski, manifestacioni turizam itd. Isto tako, uređenje i uspostavljanje pješačkih i biciklističkih staza sa edukativnim sadržajima, odmorišta, zatim organizovanje planinarskih tura sa mogućnošću boravka u planinarskim domovima, kao i posmatranje životinja, izvanredne su mogućnosti za razvoj turizma orijentisanog ka prirodi (Bulatović, 2011). Razvoj u zaštićenim područjima treba vezati za tzv. „čiste tehnologije”, radi osiguranja roba i usluga značajnih za visok kvalitet turističke ponude. Potrebno je u najvećoj mogućoj mjeri koristiti tehničko-tehnološka rješenja koja doprinose očuvanju prirode i zaštiti životne sredine, posebno najvrednijih prirodnih resursa. Potrebno je podsticati one oblike turističkog razvoja koji održavaju dragocjena prirodna bogastva i izbjegavaju nepotrebno trošenje resursa.

Prilozi:

SWOT analiza za prostor destinacije Rožaje:

- **Prednosti Rožaja kao turističke destinacije**
- Netaknuta priroda i neiskorišćenost turizma,
- Direktna povezanost sa turističkom destinacijom Bjelasica i mogućnosti komparativnog razvoja cijelog područja,
- Potencijali za razvoj ruralnog turizma
- Proglašenje Nacionalnog parka „Prokletije”,
- Novi trendovi u turizmu (biciklizam, lovni turizam, splavarenje),
- Novi trendovi turističke tražnje koji zahtevaju selektivni turizam (umesto masovnog),
- Otvaranje avio destinacije u Beranama,
- Izgradnja auto-puta Bar-Boljere,
- Raspoloživi ljudski resursi,
- Afirmisani kulturni sadržaji u jeku turističke sezone,
- U toku donošenje prostorno-planske dokumentacije,
- Otvaranje novih obrazovnih institucija,
- Mogućnost prekogranične saradnje.

Slabosti Rožaja kao turističke destinacije

- Korišćenje prirodnih resursa u neturističke namjene,
- Neusklađenost politika razvoja države i lokalne uprave,
- Neadekvatno upravljanje otpadom i otpadnim vodama,
- Niska energetska efikasnost,
- Nepostojanje lokalnih planova zaštite,
- Nelegalna gradnja, koja ugrožava i druge vrijednosti,
- Neplanska sječa šuma,
- Globalna i EU konkurencija.

Prilike Rožaja kao turističke destinacije

- Intenzivna promocijna kampanja Crne Gore kao destinacije (ponovo otkrivena turistička destinacija u Evropi),
- Porast turističke tražnje za autentičnim novim iskustvima,
- Potencijalna nova tržišta i diferencijacija ponude prema tim segmentima turističke tražnje,
- Bezbjedna destinacija.

Prijetnje Rožajama kao turističkoj destinaciji

- Smanjivanje rasta tržišta,
- Centralizacija (zaostajanje provincije u odnosu na velike gradove),
- Nezainteresovanost investitora za mala mesta,
- Nerazvijeni kanali distribucije usluga i poljoprivrednih proizvoda,
- Rastući pritisak konkurencije,
- Osetljivost na recesiju i druge državne trendove,
- Ostale prijetnje.

Tabela br. 6. Ocjena skijaških potencijala područja Rožaja

Zona	Nivo obrade	Broj staza	Broj pruga	Dužina kosa m'	Kapacitet	Broj skijaških dana
1. Cmiljevica	Idejni projekti+ glavni+izvedeni	21	33	34608	7 322	100-120
2.Hajla	Procjena				10 000	100-160
Ukupno : 1+2					17 322	

(Nikčević, 1993.)

Tabela br. 7. SKI centar „Turjak“, Rožaje

Lokacija centra	Turjak se nalazi na visini 1160 m i okružen je planinama do visine 2350 (šume i pašnjaci). Idealni skijaški tereni odgovaraju svim kategorijama skijaša	
Dostupnost centra:	Automobilom	Rožaje 9 km, Berane 21 km, Peć 45 km, N.Pazar 65 km, Priština 120 km
	cestom javnim prevozom (udaljenost do najbliže autobuske stanice):	Rožaje 9 km
	željeznicom: (udaljenost do najbliže železničke stanice	Bijelo Polje 70 km, Peć 45 km

LITERATURA:

Moutinho L. Strateški menadžment u turizmu. Zagreb: Masmedia, 2005.

Bakić R. Gornje Polimlje: priroda, stanovništvo, naselja. Geografski institut Filozofskog fakulteta Nikšić, 2005.

Radović M, Marić R. Crnogorske Prokletije: priroda, ljudi, turizam, razvoj. Podgorica: Ministarstvo turizma Crne Gore, IEN Beograd, 2002.

Inman C. Strateški okvir za razvoj održivog turizma u centralnoj i sjevernoj Crnoj Gori. Vlada RCG, 2004.

Nikčević R. Skijališta Crne Gore kao faktor razvoja. Nikšić: Unireks, 1993.

Janez S, Knežević Lj, i sar. Program razvoja planinskog turizma u Crnoj Gori. Međunarodni institut za turizam, Ljubljana 2005.

Vujić V. Menadžment održivog razvoja turizma. Fakultet za turistički i hotelski menadžment, Rijeka 2005.

Bennett OI, Roe Di, Ashley Ca. Studija održivog turizma i eliminacije siromaštva. Podgorica: Program za razvoj Ujedinjenih Nacija, 2004.

Črnjar M, Serdinšek D. Održivi razvoj turizma. Fakultet za turistički i hotelski menadžment, Rijeka 2005.

Amidžić L, Panjković B, Vaskularna flora. Zavod za zaštitu prirode Srbije, Beograd 2003.

Ministarstvo ekonomije u Vladi Crne Gore. Strategija regionalnog razvoja Crne Gore 2010- 2014.

Strategija razvoja turizma Crne Gore do 2020.

www.undp.org.me/files/reports/ee/TIES.pdf

Nacionalna strategija održivog razvoja Crne Gore. Podgorica: Vlada RCG Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine 2007.

www.mte.gov.me/files/1181029600.doc

Rezime studije za nacionalni park Prokletije, Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine.

www.undp.org.me/home/actualities/NCSD_review_2008_MNE.pdf

Datum prijave rada: 03.11.2011.

Datum prihvatanja rada: 01.12.2011.

Kontakt:

D Šebek, doktorant na Fakultetu za turizam, Bar

E-mail: mr.dragomirsebek@gmail.com